

УДК 37.014.22:003.3(100:81)

ІРИНА ТУРЧИН

(Львів)

ПРОГРАМА ПОШИРЕННЯ ПИСЬМЕННОСТІ ПАУЛО ФРЕЙРЕ

У статті розглянуто проблему неписьменності у світі, зокрема у Бразилії. Пояснено терміни «письменність» та «функціональна письменність». Описано програму поширення письменності, розроблену Пауло Фрейре. Окреслено діяльність бразильського освітянина щодо ліквідації неписьменності в рідній країні та за її межами, зокрема в Чилі, деяких африканських країнах тощо.

Ключові слова: *письменність, функціональна письменність, програма поширення письменності, Бразилія, Чилі, африканські країни.*

Проблема неписьменності є актуальною в сучасному суспільстві, незважаючи на прогресивні зміни, які відбулися у галузі освіти. Складний процес трансформації неписьменної людини у письменну передбачає використання попередніх знань, власного досвіду, а найголовніше, розуміння культури. Безліч чинників можуть вплинути на неписьменність особи, зокрема суспільно-політична ситуація, адже загальна атмосфера в державі диктує і правила в освіті. Наприклад, країни, де відбуваються воєнні дії, не можуть повноцінно функціонувати у поданні освітніх знань. Якщо люди стають бідними у духовному сенсі через обмежений доступ до освіти, то їх легше перемогти та встановити свої правила. До того ж ситуації, коли діти з соціально незабезпечених сімей перестають відвідувати заняття в школі, тому що допомагають батькам, не є поодинокими. У розвинених країнах люди сприймають отримання навичок читання, письма та лічби як належне, проте у країнах, які розвиваються, це є благом. Зараз втілюються різноманітні проекти з ліквідації неписьменності для побудови демократичного суспільства, в якому всі люди є рівними. Наприклад, ЮНЕСКО активно займається цими питаннями і допомагає молоді та дорослим узяти участь у програмах навчання. Наголосимо, що людина стає письменною, коли вміє читати, писати та рахувати. Для Пауло Фрейре, який ще у 1960-х роках ініціював створення культурних гуртків для поширення письменності у Бразилії, невід'ємним атрибутом цього процесу також було критичне мислення. Більше того, у час глобалізації виникає ще один вид неписьменності – це «технологічна неписьменність».

Метою статті є ознайомлення з проблемою неписьменності та програмою поширення письменності, розробленою Пауло Фрейре.

Відомий бразильський освітянин, філософ та громадський діяч Пауло Фрейре зробив вагомий внесок у розвиток програм ліквідації неписьменності. Джерелами дослідження програми Фрейре стали його праці «Листи до Христини», «До координатора «культурного гуртка», книга у співавторстві з Д. Македо «Письменність: читання слова та світу», український переклад двох об'єднаних робіт Фрейре під назвою «Формування критичної свідомості» тощо. Його здобутки щодо поширення письменності висвітлювали С. Браун,

М. Гадотті, Дж. Еліас, П. Майо, М. Монте, Т. Сандерс, А.-М. Аражуйо Фрейре та інші. Вивчення матеріалів вказує на важливість роботи відомого педагога у розробленні програми поширення письменності.

Розглянемо етимологію слова письменність (англ. «literacy»). Термін «звичайна письменність» (вміння писати, читати та рахувати) з'явився у 1950-х, а «функціональна письменність» – у 1970-х рр. [13, с. 7]. Функціональна письменність є процесом вивчення читання і письма для професійного навчання [13, с. 6-7]. Наголосимо, що поява нових термінів була зумовлена суспільно-політичною ситуацією в світі. Пауло Фрейре є невіддільним від поняття критичної письменності, яке відрізняється від функціональної чи культурної. Вона належить до емансипаційного процесу, коли людина не лише читає «слово», але і «світ» [11, с. 363].

Статистичні дані письменності дозволяють цілісно розглянути цю проблему. Згідно з даними Інституту статистики ЮНЕСКО, станом на 2014 рік у світі 758 мільйонів людей не вміють читати та писати, з них 114 млн. молоді. З цього випливає, що 17 % світового населення є неписьменними [8]. Загалом, освічені люди, читаючи подібну інформацію, вважають, що таке відбувається десь далеко, у нерозвинених країнах, проте потрібно пам'ятати, що неписьменність стосується кожного. Світ – це один організм, в якому є слабкі та сильні сторони.

З огляду на дослідження творчості П. Фрейре, доцільно розглянути дані щодо неписьменності у Бразилії. Зі статистичних даних випливає, що 1890 року 85% бразильського населення залишалось неписьменними, а у проміжку з 19 до 20 століття цей показник зменшився і становив 75 % [9, с. 41].

Аналізуючи представлені дані, ми розуміємо усю трагічність кризи письменності. У вступі до книги «Письменність: читання слова та світу» Фрейре та Македо пишуть, що проблему неписьменності завжди відносили до країн третього світу, але не варто відкидати її також і в розвинених державах. Наприклад, у відомій праці Джонатана Козола «Неписьменна Америка» 1985 року описано, що 60 млн. людей є неписьменними або функціонально неписьменними. Для того, щоб уникнути кризи демократії, потрібно проводити кампанії критичного поширення письменності [5, с. 7-8].

Колоніальний період відіграв негативну роль у житті людей, зокрема у сфері освіти. Згадаємо, що Бразилія колись була колонією Португалії. Наслідком цього періоду стало те, що обирати уряд держави могли тільки люди, які вміли читати та писати. 1960 року з 34.5 млн. населення Бразилії лише 15. 5 млн. могли голосувати [2, с. 161].

У постколоніальний період (1960-70-ті рр.) мова посідала важливе місце, тому письменність означала «звільнення нових націй від культурного відчуження і політичної залежності, накладеної колоніальним пануванням» [13, с. 4]. На противагу етноцентричному погляду щодо поділу людей на письменних та неписьменних, який практикувався у колоніях, постає критичний погляд (Фрейре, Жиру), що націлений на розвиток педагогіки для звільнення, а не приручення учнів [10, с. 5]. Наголосимо, що освіта, впроваджена колонізаторами нав'язувала свої традиції і не була адаптованою для колоній. Постколоніальна освіта стала визвольною та дозволила людям повернутися до власних

традицій і зрозуміти, що під колоніальним ярмом вони були пригнобленими, невдоволеними та позбавленими демократії.

Пауло Фрейре – відомий освітянин, програма поширення письменності якого принесла йому світову славу. Ще з початку 1960-х років він працював у Русі за народну культуру та мав змогу займатися проблемами неписьменності. Згодом він продовжував розвивати свою програму у Службі підвищення рівня культури (Cultural Extension Service) університету м. Ресифі. «Метод» Фрейре застосовували на територіях країн, де пережили колоніальне панування, наприклад, у Бразилії, Чилі, Танзанії, Гвінеї-Біссау тощо.

Завдяки дослідженням дружини Фрейре Анни-Марії можна довідатися про зародження програми навчання неписьменних. Вона стверджує, що діяльність Фрейре, спрямована на поширення письменності, розпочалася після його доповіді на другій національній конференції з питань освіти дорослих, яка відбулась 1958 року. Освітянин запропонував, щоб освіта дорослих на маргінальних територіях засновувалась на усвідомленні реальності та відмові від наявного процесу навчання письменності [4, с. 29-30].

Керуючи програмами освіти дорослих у Русі, Фрейре готував інформативні матеріали для неписьменних серед дорослих, запропонував спосіб використання «генеративних» слів у процесі навчання, ініціював організацію «культурних гуртків» тощо.

Першим внеском бразильського педагога стало створення «культурних гуртків». У статті «До координатора «культурного гуртка» П. Фрейре пояснює, що культурний гурток – це не школа у традиційному розумінні, а «живий і креативний діалог, в якому всі знають деякі речі і не знають інших, а також шукають інформацію всі разом, щоб дізнатись більше» [6, с. 61].

Другим кроком стало впровадження поняття «культури» завдяки залученню серії малюнків про життя у Бразилії. Сам Фрейре пише, що спочатку вони «розбивали» поняття культури, на основі якого «кодифікували» десять ситуацій, зображених у вигляді малюнків. Насамкінець учасники культурного гуртка повинні були «декодувати» їх з допомогою координатора [1, с. 63].

Можемо дійти висновку, що Пауло Фрейре вдалося створити осередки для поширення письменності – культурні гуртки та правильно розділити обов'язки серед учасників навчального процесу. Координатори, завдяки діалогічній формі обговорення, подавали десять малюнків зі звичайного життя людей, а учні знайомилися з поняттям культури, починаючи із простіших графічних зображень і закінчуючи складнішими. Завершальним етапом було розуміння демократизації культури, завдяки якій відкривалась можливість стати письменними.

Третім нововведенням стало запровадження програми, яка складалася з п'яти фаз. Команда Фрейре обрала використання «генеративних слів». Це слова, завдяки складовим частинам яких можна повторно комбінувати нові слова [1, с. 65]. Сама програма складається з п'яти фаз.

Фаза 1. Команда Фрейре вивчала словниковий запас людей на певній території. Педагоги відбирали 15-18 слів, найважливіших «за їхнім екзистенційним значенням», а також типові приказки та вирази для груп, з якими проведуть заняття [1, с. 65]. Вони робили колосальну роботу. Це були справ-

жні наукові польові дослідження. Така робота дозволяла робити порівняння і глибше вникати в мовні особливості жителів певного регіону.

Фаза 2. Педагоги обирали генеративні слова із дослідженого словника людей, покладаючись на такі вимоги, як багатство і складність фонем, а також користь для політичної, соціальної та культурної реальності [1, с. 66]. Вибір генеративних слів був надзвичайно важливим для всієї програми, адже Фрейре хотів показати, з одного боку, красу фонематичного ряду португальської мови, а з другого, практичне використання цих слів на практиці.

Фаза 3. Науковці створювали «кодифікацію». Вони подавали життєві ситуації, які учасники культурного гуртка розкодовували разом з координаторами. Генеративні слова кодифікували згідно зі складністю фонем.

Фаза 4. Команда розробляла порядок денний лише як додатковий засіб [1, с. 67]. Підкреслимо, що запровадження офіційного розпорядку не обмежувало діяльності координаторів, адже відходження від затвердженого документу не було суворим.

Фаза 5. Педагоги готували картки з «розбиттям фонематичних сімей, що відповідають генеративним словам» [1, с. 67]. Ця фаза стала найважливішою, адже завдяки розкриттю можна зрозуміти результат.

Перед початком програми всі інформативні матеріали розробили у вигляді слайдів або плакатів та проінструктували координаторів і керівників. Наводимо етапи подання матеріалу і приклад для повноцінного розуміння змісту програми. Отже, візьмемо слово «брусок» (порт. «tijolo»).

- Демонстрація кодифікованої ситуації з генеративними словами. Спочатку учасники бачать слово і малюнок із зображенням бруска.
- Декодування ситуації (обговорення).

Згодом учні дискутують щодо проблем будівельних робіт.

- Аналіз генеративних слів та їх зорове сприйняття.
- Встановлення семантичних зв'язків між цим словом та об'єктом.
- Подання лише слова (без картинки).

Потім координатори подають тільки слово «tijolo».

- Розбиття слова на склади.

Розбиття на склади ti-jo-lo

- Подання фонематичних сімей.

Перший слайд: ta-te-ti-to-tu.

Другий слайд: ja-je-ji-jo-ju.

Третій слайд: la-le-li-lo-lu.

Учасники розпізнають відомі склади та читають нові.

- «Картка відкриття» (створення слів завдяки комбінаціям із фонемами). Три слайди подають разом.

ta-te-ti-to-tu

ja-je-ji-jo-ju

la-le-li-lo-lu

Кожен починає створювати слова, а іноді й речення. Наприклад, tatu (панцерник), luta (боротьба), juta (джут), tela (екран). Згодом учні обговорюють створені слова з координаторами [1, с. 67-71]. Наголосимо, що вибравши генеративні слова, педагоги їх презентували. Перше слово складалося із трьох

складів, складніший фонетичний матеріал був у кінці списку, знайомі об'єкти з'являлися швидше, ніж абстрактні [3, с.21]. Завдяки цій програмі неписьменні не лише починали писати, але й висловлювали власну думку щодо різних питань.

Фрейре запроваджував свою програму у декількох містах Бразилії, зокрема в Анжикосі. Результатом експерименту в ньому стало те, що 300 сільських жителів стали письменними (70% позитивного результату, здавши тест на письменність, і 87% – тест з політизації) [15, с. 20]. Вражений від проведеної роботи президент Гуларт запросив Фрейре координувати національний план поширення письменності [7, с.15]. Такий розвиток подій відкривав для бразильського освітянина багато можливостей для втілення своїх ідей та трансформування неписьменного бразильського населення у письмене, надаючи людям повноцінні права у суспільстві.

Щодо цієї «масової кампанії з поширення письменності», то тут не обійшлося без критики, зокрема від газети «O Globo» (Ріо-де-Жанейро), яка полягала у тому, що ця програма викликала підривну діяльність і завдяки новим ідеям люди могли змінити певні речі у своєму житті [12, с. 628].

Програма ліквідації неписьменності Фрейре закінчилась 1964 року з початком військового перевороту, коли його та багатьох інших арештували. Масштабність плану вражає і пояснює загрозу для тих, хто не був зацікавленим у такому поширенні письменності та наданні прав жителям, які починали думати критично. Фрейре звинуватили у належності до комуністичної партії, хоча такого не було, проте всі матеріали конфіскували, а бразильський науковець покинув рідну країну та пережив ще одну таку подію у Болівії. Згодом він поїхав у Чилі, де продовжив займатися поширенням письменності, пропрацювавши в ЮНЕСКО та Чилійській корпорації аграрних реформ.

Завдяки дослідженням Т. Сандерса [14], певні відмінності між навчанням в Бразилії та Чилі ми можемо подати у таблиці.

Бразилія	Чилі
Список слів використовувався у сільській території, проте близько розташований до великого міста	Список слів використовувався у сільській місцевості
favela (нетрі), chuva (дощ), arado (плуг), terreno (земля), comida (їжа), batuque (популярний танець з африканським ритмом), roso (добре), bicicleta (велосипед), trabalho (робота), salário (зарплата), profissão (професія), governo (уряд), mangue (болото), engenho (млин), enxada (мотика), tijolo (цегла), riqueza (багатство)	casa (будинок), pala (лопата), camino (дорога), vecinos (сусід), zapato (черевик), escuela (школа), ambulancia (швидка допомога), sandicato (об'єднання), companero (товариш), radio (радіо), harina (мука), chiquillo (хлопець), yugo (ярмо), trabajo (робота), guitarra (гітара), fábrica (фабрика), pueblo (люди).
Третя фаза: картинки окремо від слів	Третя фаза: картинки разом зі словами
Бразильські учні зазвичай розв'язували завдання у креативний спосіб	Чилійські учні, якщо відразу не опанували матеріал, швидко втрачали інтерес до нього

У вигнанні Фрейре відвідав багато африканських країн, зауваживши, що трохи був пов'язаний з тими, які подібно до Бразилії були колонізовані Португалією [5, с. 94]. Він презентував свою програму в Танзанії, запровадив програму ліквідації неписьменності у республіці Сан-Томе і Принсіпі, Гвінея-Біссау, консультував проекти поширення письменності у Нікарагуа та Гренаді тощо. Повернувшись у рідну країну, Фрейре зайняв посаду секретаря відділу освіти муніципалітету міста Сан-Паулу, де однією з його ініціатив було запровадження Руху за поширення письменності.

Таким чином, аналізуючи проблеми неписьменності у світі, ми розуміємо їх глобальний характер. Хоча такі організації, як ЮНЕСКО ґрунтовно займаються подоланням цієї проблеми та досягли успіху в її вирішенні, проте уряди усіх розвинених країн повинні долучитися шляхом створення груп із поширення письменності. Пауло Фрейре у свій час заклав основи програми поширення письменності, розпочавши її втілення у Бразилії та продовживши у Чилі та деяких африканських країнах. Діяльність бразильського освітянина передбачала організацію «культурних гуртків» для дискусій на теми, які були важливими для усіх учасників, введення поняття «культури» шляхом використання десяти малюнків з життя людей. Сама програма, основою якої було застосування «генеративних слів», складалася з п'яти фаз. Отже, П. Фрейре, зрозумівши трагічність проблеми неписьменності у тогочасному суспільстві, розробив унікальний спосіб ліквідації цієї проблеми, який давав хороші результати.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Фрейре П. Формування критичної свідомості / П. Фрейре; [пер. з англ.: О. Дем'янчук]. – Київ : Юніверс, 2003. – 170 с.
2. Bhattacharya A. Paulo Freire: Rousseau of the Twentieth Century. – Rotterdam: Sense Publishers, 2011. – 311 p.
3. Brown Cynthia. Literacy in 30 hours: Paulo Freire's process in North East Brazil / Cynthia Brown. – Chicago: Alternative Schools Network, 1978. – 64 p.
4. Figueiredo-Cowen M. Paulo Freire at the Institute / M. Figueiredo, D. Gastaldo. – London: University of London, Institute of Education, 1995. – 86 p.
5. Freire P. Literacy: Reading the word and the world / P. Freire, D. Macedo. – South Hadley, MA: Bergin and Garvey Publishers, 1987. – 184 p.
6. Freire P. To the coordinator of a "cultural circle" / P. Freire // *Convergence*, 1970. – Vol. 3. - №1. – P.61-62.
7. Gadotti M. Reading Paulo Freire: his life and work / M. Gadotti; [translated by John Milton]. – USA: State University of New York Press, 1994. – 204 p.
8. Global Literacy Trends Today [Electronic resource] // UNESCO. – Mode of access: <http://uis.unesco.org/sites/default/files/documents/fs38-50th-anniversary-of-international-literacy-day-literacy-rates-are-on-the-rise-but-millions-remain-illiterate-2016-en.pdf>.
9. Goulart C. The concept of literacy under analysis: towards a discursive perspective of alphabetization / C. Goulart // *Bakhtiniana: Revista de Estudos do Discurso*, 2014. – Vol 9. – № 2. – P. 40-56. – Mode of access: http://www.scielo.br/pdf/bak/v9n2/en_a04v9n2.pdf.
10. Hamilton M. Imagining literacy: a sociomaterial approach / M. Hamilton // *Beyond economic interests: critical perspectives on adult literacy and numeracy in a globalised world* / Yasukawa, K. & Black, S. (eds.). – Rotterdam: Sense Publishers, 2016. – P. 3-18.

11. Mayo Peter. Critical literacy and emancipatory politics: the work of Paulo Freire / Peter Mayo // International Journal of Educational Development, 1995. – Vol. 15. – №4. – P. 363- 379.
12. Monteith M. Paulo Freire's Literacy Method / M. Monteith // Journal of Reading, 1977. – Vol. 20. – № 7. – P. 628-631.
13. Rassool N. Literacy for Sustainable Development in the Age of Information / N. Rassool. – Clevedon: Multilingual Matters Ltd, 1999. – 264 p.
14. Sanders T.G. The Paulo Freire Method: Literacy Training and Conscientization / T.G.Sanders. – Chile: American Universities Field Staff Reports, West Coast South America Series, Vol. XV, No. 1. – 1968. – 18p.
15. Torres Carlos. Fifty years after Angicos / Carlos Torres // Revista Lusofona de Educaçao, 2013. – Vol. 24. – P. 15-34.

IRYNA TURCHYN

PAULO FREIRE'S LITERACY PROGRAM

The problem of illiteracy is relevant in modern society, in spite of progress in science and technology. The complex process of transformation of an illiterate person into literate one involves the use of prior knowledge, personal experience, and understanding of the culture. Many factors can influence the illiteracy, particularly the socio-political situation as the general atmosphere in the state dictates rules in education. For example, countries where we can observe military actions can not fully function in presenting educational knowledge. Besides, situations when children from socially vulnerable families do not attend school classes because they help parents are numerous. In the developed countries, people get skills in reading, writing and arithmetic for granted, but in developing countries, it is a boon. A variety of literacy projects are being conducted for creating a democratic society in which all people are equal. For example, UNESCO helps young people and adults to participate in the educational programs.

The purpose of this article is to introduce the problem of illiteracy and the literacy program, developed by Paulo Freire. Critical thinking was an inherent part of the literacy process for the renowned educator.

The terms «literacy» and «functional literacy» are explained. The statistical data on illiteracy is provided for better understanding of the problem.

Freire's literacy program is described. The notion of «generative words» is given. One can create new words using their syllabic elements with the help of these words. The Brazilian researcher was also engaged in the establishment of «cultural circles» as well as the introduction of the concept of culture through the series of ten pictures. The very program consisted of five phases.

It is outlined the activity of the Brazilian educator as to the illiteracy elimination in his country and abroad, particularly in Chile, some African countries and others.

Thus, analyzing the problem of illiteracy in the world, we understand its global character. Although such organizations as UNESCO are engaged in overcoming this problem and succeeded in dealing with it, but the governments of all developed countries should contribute by creating groups of spreading literacy. Paulo Freire laid the foundations of the literacy program, starting its implementation in Brazil. Having realized the tragic moments of the problem of illiteracy in the society, the famous educator developed a unique way to eliminate this problem.

Key words: *literacy, functional literacy, literacy program, Brazil, Chile, African countries.*

Одержано 13.02.2017 р.